
*ГЕРАСИМОВА Лилия Николаевна,
Олонхону чинчийэр институт научнай үлэһитэ,
М.К. Аммосов аатынан ХИФУ, Дьокуускай к.*

ОЛОНХОҔО УОННА УЗБЕК ЭПОҔЫГАР ДЬАХТАР УОБАРАСТАРА

Билигнги кэмнэ аан дойду эпостарын чинчийиигэ ураты болҕомто тэннээн көрөн үөрэтиигэ ууруллар. Түүр-монгол норуоттарын эпостарын чинчийиигэ эпос үөскээһинин, историяны кытта сибээһин, тэнг эбэтэр биир уонна ураты өрүттэрин быһаарыыга тэннээн үөрэтии улахан суолталаах. Урукку өттүгэр узбек эпоһын уонна саха олонхотун тэннэ тутан биһиги биллэр эпосоведпыт И.В. Пухов «Враги героя в олонхо и в “Алпамыше”» диэн ыстатыйатыгар ырыппыта [Пухов 2004]. Манна чинчийээччи утары турар уобарастары арыян көрдөрүүтүгэр икки айымнылар история өттүттэн үөскээһиннэрин уонна ситимнэрин өттүгэр ыйытыларга хоруй биэрэ сатаабыта. Биһиги «Алпамыш» эпос узбекты варианыгар уонна П.В. Оготоев «Элэс Боотур» олонхотугар көстөр дьахтар уобарастарын майгыннаһар уонна уратылаһар өрүттэрин булар сыаллаах-соруктаах тэннээн көрөргө сананныбыт.

ОлонхоҔо дьахтар уобарастарын ырытыыны И.В. Пухов [Пухов 2013], П.А. Ойуунускай [Ойунский 2013], Г.У. Эргис [Эргис 2008] уо.д.а. фольклористар үлэлэригэр көрүөххэ сөп. Чинчийээччи А.Н. Данилова олонхо дьахталларын толорор функцияларынан көрөн маннык көрүнгүргэ араарар: 1) олонхо сүрүн геройдарын араҥаччылыыр аналлаах дьахтар айыылар уонна иччилэр; 2) олонхо сүрүн геройдарыгар көмөлөһөөччү аптаах-хомуһуннаах удаһаттар; 3) буйун эр киһи уонна аптаах-хомуһуннаах удаһаттар эбээһинэстэрин толорооччу уонна айыы дьонун көмүскээччи бухатыыр дьахталлар; 4) үгэс быһыытынан ийэ, хаһайка, балты оруолларын толорор аналлаах айыы аймағын дьахталлара; 5) айыы бухатыырыгар ойох таһсар баһалаах абааһы дьахталлара [Данилова 2014].

«Элэс Боотур» олонхоҔо бухатыыр үс балтылаах: Айталын Куо, Айыы Уйантай и Кыыс Чэрэлин. Олонхо былаһын тухары кинилэр убайдарын хабыр майгытын уоскута сатыыллар, сүбэнэн-аманан көмө буолаллар, туох баардарынан буолаары

турар алдырхайдары эрдэттэн сэрэтэ, тохтото сатыылар. Бухатыыр, бастатан туран, кыргыттарга убай, кинилэр дурдалара-хаххалара, араначчылааччылары буолар, ол иһин убайдарыгар итэҕэйэллэр. Ол гынан баран төһө да киниттэн балыс буоллаллар, ийэ курдук харыстыылар, кини туһугар долгуйаллар. Холобур, абааһы уола Сыралынса Куону уорбутугар Элэс Боотур балтыларын кэргэттэрэ буолбут кини бииргэ төрөөбүт убайдара Тимир Дьийинтэй кэнниттэн ир суолун ирдээн бараллар. Онуоха бухатыыр балтылара кыыс убайдара кураанах кэллэхтэринэ, эйигин өлөрүөхтэрэ диэн сэрэтэллэр уонна барарыгар көрдөһөллөр. Маннык түгэнгэ дыин дьахтар сэрэхэчийэр, сүпсүгүрэр майгыта көстөр. Сырдык сэбэрэлээх Сыралынса Куо – «нарын быһыы, кэрэ көстүү, үтүө майгы бүттүүнүн көрдөрөр олонхо дьахтара» [Пухов 2013: 13]. Ол курдук олонхоҕо маннык хоһуллар: «сырдык дьиэлэрин сыдыаайа, үрүн дьиэлэрин үрүмэччитэ, хара дьиэлэрин хараңаччыта, былыттаах күннэ быктарбатах, күннээх халлаанга көрдөрбөтөх, дьүһүннээх үчүгэйэ дьүөрэлэһэн тэннэспэт, сүрэхтээҕи эрэ сүүйүөх сөбүмэр үтүө дьахтар...» [Оготоев 2002: 125]. Сыралынса Куо уобараһа, И.В. Пухов үлэтигэр ахтылларыныы, «бухатыырдар талаһар барамайдара» буолар, кини туһугар охсуһаллар [Пухов 2013: 14]. Манна даҕатан эттэххэ, бухатыыр балтылара уонна Сыралынса Куо олонхо хайааныгар быһаччы кыттыгаһа суох, туох да хорсун-хоодуот быһыыны онгорбот, мэйидэри-харгыстары туоруурга албастары туһаммат уобарастар, ол оннугар бухатыыр холоонноох доҕоро, күн күбэй ийэтэ уонна алаһа дьийэ араначчыһыта буолар аналлаахтар. Онтон Кылааннаах-уһуктаах Кыыс Ньургун бухатыыр оҕоһуута атын. Кини Уот Урбалдын, Тонг Дуурай, Күүстээх Күпсүүлэ үс убайдыы-бырааттыы абааһы уолаттарын кытта охсуһар. Ол төрүүтүнэн Уот Урбалдын Кыыс Ньургуну сөбүлэнгин ылбакка кэргэн ыла сатааһына буолар. Кыыс Ньургун уобараһа харса-хабыра суох, күүстээх санаалаах, бэйэтин сатаан көмүскэнэр дьахтары ойуулаан көрдөрөр.

Өскөтүн олонхоҕо дьахтар идеала хас да уобараһынан бэррилэр буоллаҕына, «Алпамыш» эпоска норуот дьахтарга идеалын холобура сүрүннээн Барчин уонна Калдыргач нөҥүө бэррилэр. Калдыргач Алпамыш игирэ балта буолар, кини өтө көрөр дьобурдаах. Эпоска көстөрүнэн, кини убайыгар тыын боппуруостары быһаарарыгар сүрүн сүбэһит киһи. Убайыгар

таптала олус күүстээх, тулуурдаах уонна күүстээх эрэллээх. Маныха тэннээтэххэ, Алпамыш аналлааҕа Барчин олус кэрэ, ону тэнэ бухатыыр кыыс: «В ту пору была Ай-Барчин в расцвете зрелости своей девической, – плечи у нее были – пятнадцать аршин каждое!» [Алпамыш 1958: 30]. Кини бэйэтин сатаан көмүскэнэр кыахтаах, хорсун, кытаанах, туруоруммут сыалын ситиһэр, күүстээх санаалаах дьахтар быһыытынан дьүһүйүллэр. Ол курдук, холобур: «Ни долгое отсутствие Алпамыша, ни насильственные действия Улантаза, ни надругательства, ни угрозы – ничто не может сломить стойкую и гордую Барчин» [Абдуллаева 1959: 89].

Эпостарга дьахтар сүрүн уобарастарыттан ураты, көмө уобарастар эмиэ бааллар, кинилэр айымныы хаамыытыгар сүнкэн оруолу толороллор. Холобур, үөдэн түгэҕэр түһүү көстүүтэ олонхоҕо да, «Алпамышка» даҕаны абааһы кыргыттарын көмөлөрүнэн онһуоллар. Онтон айыы бухатыырын быһыанытыгар «Элэс Боотурга» Ый кыһа Ыйбалдын Куо көмө буолар, Алпамыш бухатыырга Ай-Тавка диэн калмык Тайча-ханын кыһа көмөлөһөр.

Олонхоҕо уонна узбек эпоһыгар дьахтар уобарастарын тэннэн көрөн баран, чинчийээччи А.Н. Данилова ыйбыт көрүгүнэрэ бары кэриэтэ икки эпоска иккиэннэригэр бааллар диэн түмүккэ кэлэбит. Ол гынан баран олонхоҕо дьахталлар уобарастарын көрүгүнэрэ хас да уобараһынан бэриллиэн сөп, ол оннугар узбек эпоһыгар биир уобараска хас да көрүгүн кириэн сөп эбит. Уопсайынан, көрүллүбүт эпостарга хоһуулар дьахталлар күүстээх санаалаах, хорсун-хоодуот, убаастанар, муударай, кэрэ, бэриниилээх, эрэллээх уонна дьол, эйэ, таптал туһугар туруулаһар хаачыстыбалаахтар диэн этиэххэ сөп.

Литература

- Абдуллаева Ш.М. Образы Барчин и Калдыргач // Об эпосе «Алпамыш»: материалы по обсуждению эпоса «Алпамыш». Ташкент: Изд-во АН Узбекской ССР, 1959. С. 87–91.
- Алпамыш: узб. нар. эпос; по варианту Ф. Юлдаша / пер. с узб. Л. Пеньковской. М.: Худ. лит., 1958. 338 с.
- Данилова А.Н. Образ женщины-богатырки в якутском олонхо. Новосибирск: Наука, 2014. 166 с.
- Оготовев П.В. Элэс Боотур: олонхо. Якутск, 2002. 128 с.
- Ойунский П.А. Якутская сказка (олонхо): ее сюжет и

-
- содержание. Якутск: Сайдам, 2013. 94 с.
 - Пухов И.В. Враги героя в олонхо и в «Алпамыше» // Якутский героический эпос – олонхо. Якутск, 2004. 207 с.
 - Пухов И.В. Олонхо – древний эпос якутов. Якутск: Сайдам, 2013. 48 с.
 - Эргис Г.У. Очерки по якутскому фольклору. Якутск: Бичик, 2008. 400 с.

*ГРИГОРЬЕВ Георгий Валерьевич,
учитель истории и обществознания
Тасагарской СОШ им. Н.Н. Каратаева,
Вилюйский улус, Тасагар*

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАТЕРИАЛОВ ОЛОНХО
НА УРОКАХ ИСТОРИИ
КАК СРЕДСТВА ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО
РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ**

Этические идеалы, выраженные в якутском эпосе олонхо, являются эффективным средством нравственного воспитания подрастающего поколения.

Сегодня настало время воспитывать наших детей на традициях Олонхо. Через этнопедагогику мы можем приобщать молодое поколение к народной педагогике, этнической и экологической культуре своего народа. Но главная цель педагогики Олонхо – это создание условий для духовно-нравственного воспитания и развития школьников. В процессе реализации модели организованно-педагогических условий духовно-нравственного воспитания обучающихся на примере эпоса олонхо, формируются духовно-нравственные понятия и ценностные ориентации у школьников. Такие условия создаются в муниципальном бюджетном общеобразовательном учреждении «Тасагарская средняя общеобразовательная школа» Вилюйского улуса Республики Саха (Якутия). В школе впервые разработана программа, апробировано и внедрено в практику использование материалов олонхо, которые способствуют формированию нравственно-эстетических, гуманистических представлений, приводят к позитивным личностным и метапредметным результатам, по всем предметным областям, а также во внеурочной деятель-